

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗΣ

Κωνσταντίνος Β. Χωρέμης (1898-1966)

Γ. Τσουκαλάς
Μ. Χριστοδουλάκη
Α. Κανισάκης
Ε. Ξυδάκη
Ε. Κουρμούλης
Α. Κόττα
Ι. Τσουκαλάς

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Γίνεται προσπάθεια καταγραφής των βιογραφικών στοιχείων του αειμνήστου Γενάρχου της Α΄ ΠΚΠΑ, Ακαδημαϊκού-Καθηγητού, Διευθυντού αυτής, Κ. Χωρέμη, των γνώμων διαφόρων επιφανών ατόμων γι' αυτόν, των επιστημονικών διακρίσεων τόσο του ίδιου όσο και της Κλινικής του και, τέλος, των μεταθανατίων τιμών που του απενεμήθησαν. (*Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 2007, 54(1):79-94*)

Λέξεις ευρετηριασμού: Κ. Χωρέμης, Νοσοκομείο Παίδων «Η Αγία Σοφία», Ακαδημία Αθηνών, Ιατρική Σχολή.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Κωνσταντίνος Β. Χωρέμης ήταν πολύπλευρη και πολυσύνθετη προσωπικότητα. Όλη του η ζωή αφιερώθηκε στην αγάπη και τη φροντίδα για το Παιδί. Θεωρείται ο θεμελιωτής της σύγχρονης Ελληνικής Παιδιατρικής¹, διαπρέψας ως ακαδημαϊκός δάσκαλος, κλινικός, ερευνητής, συγγραφέας και πνευματικός άνθρωπος. Η λαμπρή του σταδιοδρομία, πριν καταλήξει στην αναγνώριση, πέρασε από διάφορα στάδια σκληρής δουλειάς, αφοσίωσης, επιμονής, αγώνων, απογοητεύσεων και ενθουσιασμών².

Ο Κ. Β. Χωρέμης ήταν μέλος πολυμελούς αγροτικής οικογένειας. Γεννήθηκε στις 25 Ιανουαρίου 1898 στο χωριό Κλημέντι της ορεινής Κορινθίας ή Κλίμενθ επί το αγγλοσαξωνικότερο, όπως με ελαφρά σαρκαστικό ύφος, καλοπροαίρετα, το ονόμασαν οι νέοι τότε συνεργάτες του³. Ήταν περήφανος για την καταγωγή του και συχνά έλεγε: «Μυρίζω θυμάρι». Ήταν δεμένος με τη γη που μεγάλωσε. Διατήρησε πάντοτε ριζωμένες τις αναμνήσεις της απλής αυτής ζωής και, σε ώρες κόπωσης και ανθρώπινης φυγής, αναπολούσε με ευχαρίστηση τη ζωή της υπαίθρου και έλεγε: «Αν δεν είχα φύγει από το χωριό μου...».

Από το Κλημέντι της Κορινθίας ξεκίνησε με μόνα εφόδια τα δώρα με τα οποία η φύση τον προίκισε, τα πνευματικά του χαρίσματα, την ακάματη θέλησή του και το ήθος του⁴. Ήταν τραχύ, ανώμαλο

Μονάδα Εντατικής Νοσηλείας Νεογνών
ΓΝ Χανίων «Ο Άγιος Γεώργιος»

και δύσκολο το μονοπάτι της επιτυχίας και η βουνοκορφή το ιδανικό του⁵.

«Μετά τα εν Κορίνθω και Πειραιεί εγκύκλια αυτού μαθήματα ενεγράφη εν τη Ιατρική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου (1915), βραβευθείς δε διά του κληροδοτήματος Α. Παπαδάκη εσπούδασε δαπάναις αυτού. Μετά την λήψιν του διδακτορικού διπλώματος (1921, με άριστα)⁶ μετέβη εις Βερολίνον προς μετεκπαίδευσιν»⁷.

Στο Βερολίνο μεταβαίνει από τέλος Ιουλίου 1923, όπου ειδικεύεται στην Παιδιατρική έως τον Ιούλιο του 1926, εργαζόμενος σκληρά στην Παιδιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου του Βερολίνου⁸. Παρ' όλα όμως αυτά η προφορά του στη γερμανική γλώσσα θύμιζε τις μεγάλες του αγάπες: το ελληνικό θυμάρι και το γαλανό ουρανό⁹. Δάσκαλός του για τα τρία αυτά χρόνια ήταν ο Καθηγητής Adalbert Czerny, «εξέχουσα διάνοια εν τη Παιδιατρική», πρωτοπόρος σε επαναστατικές ιατρικές ιδέες, ο οποίος αφού είχε διατελέσει για πολλά χρόνια Καθηγητής στο Breslau, είχε μετακληθεί στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, στο οποίο κατείχε την τακτική έδρα της Παιδιατρικής. Ο Κ. Χωρέμης πάντα τον θυμόταν με πολύ αγάπη και τον μνημόνευε με θαυμασμό και εκτίμηση.

Νωρίς ο Κ. Χωρέμης αντελήφθη ότι η κλινική παρατήρηση δεν αρκεί για την πρόοδο της Παιδιατρικής και ότι είναι απαραίτητο να συμπληρωθεί με εργαστηριακές και -κυρίως- βιοχημικές, μικροβιολογικές και παθολογοανατομικές έρευνες, για να ανακαλυφθούν τα αίτια των κλινικών συμπτωμάτων, σύμφωνα με την αρχή «magnum est rerum cognoscere causas», δηλαδή «το μεγαλύτερο πράγμα είναι η γνώση των αιτιών». Για το σκοπό αυτόν ο κλινικός πρέπει να καταφύγει στο εργαστήριο. Δεν είναι, όμως, αρκετό να ζητεί από τον εργαστηριακό την εκτέλεση διαφόρων εξετάσεων, πρέπει και ο ίδιος να προάγει με εργαστηριακές μεθόδους την κλινική παρατήρηση. Με τέτοιες σκέψεις ο Κ. Χωρέμης παρακολούθησε για τρία εξάμηνα τα μαθήματα Βιοχημείας (Βιολογικής Χημείας) του καθηγητού P. Rona, στο χημικό τμήμα του Παθολογοανατομικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, εργάστηκε δε και πρακτικά στις βιοχημικές μεθόδους¹⁰. Είχε την τύχη, λοιπόν, να παρακολουθήσει την ανατολή μιας καινούργιας περιόδου της Ιατρικής. Έτσι, ήταν φυσικό να επηρεασθεί από τη διαφορετική αυτή ατμόσφαιρα που του ταίριαζε και να παρασυρθεί από τα καινούργια ρεύματα της ονομαστής τότε Γερμανικής Σχολής. Η βιοχημεία και γενικά το εργαστήριο, που στις Γερμανικές Σχολές έπαιρναν πρωταρχική θέση στην έρευνα και συμπλήρωναν την κλινική παρατήρηση, στην Ελλάδα ήταν ακόμα στα σπάργανα. Όλα αυτά

προσπάθησε να τα μεταφυτεύσει με σοβαρές δυσκολίες στις πρωτόγονες καταστάσεις που επικρατούσαν στη χώρα μας την εποχή εκείνη που επέστρεψε¹¹. Παρακολούθησε, επίσης, στο Βερολίνο μαθήματα Ψυχιατρικής και Νευρολογίας των Παίδων, καθώς και Θεραπευτικής Παιδαγωγικής στη Νευρολογική Κλινική της Charité¹².

Παράλληλα επεδόθη στην έρευνα μεγάλων προβλημάτων, βλαβών της ανταλλαγής της ύλης στα βρέφη, βοηθούμενος υπό των καθηγητών Schief E., Orpitz H. και Freise E. και του Dr. Bayer W.¹³

Η όλη του εργασία στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου εξετιμήθει από τον Adalbert Czerny, ο οποίος, αφού εκθειάσει την επιμέλεια και την αποκτηθείσα μεγάλη εμπειρία του πάνω σε όλα τα κεφάλαια της Παιδιατρικής, καταλήγει ως εξής: «Η εξαιρετική αυτού εκπαίδευσις καθιστά αυτόν ιδιαίτερος ικανόν να αναλάβη διευθύνουσαν θέσιν ως παιδίατρος»¹⁴.

Ο Καθηγητής P. Rona συμπληρώνει για την επίδοση του μαθητή του: «Ειργάσθη επί θεμάτων της φυσιολογικής χημείας, της κολλοειδούς και φυσικής χημείας και προσεκτήσατο άριστας γνώσεις (sehr gute Kenntnisse). Διά την εν γένει δράσιν αυτού εν τω εργαστηρίω δύναμαι να χορηγήσω τω Χωρέμη την άριστην πιστοποίησιν»¹⁵.

Το 1925 υποβάλει τη διατριβή του επί Διδακτορία με θέμα «Μηχανισμός της ενεργείας της ινσουλίνης και γλυκολύσεως εν τω αίματι», από το Βιοχημικό Τμήμα του Παθολογικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, στην Charité, με Διευθυντή τον Καθηγητή P. Rona¹⁶. Η Σχολή¹⁷⁻²⁰ ομοφώνως δέχεται τον Κ. Χωρέμη ως διδάκτορα στις 28-1-1927 και απονέμει εις αυτόν το βαθμό «Άριστα»²¹. Η αναγόρευσή του εις διδάκτορα έγινε την 11^η Μαρτίου 1927²².

Με τέτοια πλούσια επιστημονικά εφόδια ο Κ. Χωρέμης επέστρεψε στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1926, κληθείς από το Αδελφάτο του Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών να αναλάβει καθήκοντα εξωτερικού ιατρού αρχικά. Ο Ιατρός Κ. Β. Χωρέμης αποδέχεται την πρόσκληση αυτή υπό τον όρο της «πλήρους ελευθερίας δράσεως» και, έτσι, στις 29 Αυγούστου 1926 διορίζεται εξωτερικός ιατρός του Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών²³.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα ακολουθεί η γοργή άνοδος στα ανώτερα επίπεδα της Ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας του²⁴. Τον Ιανουάριο του 1928 υποβάλλει υποψηφιότητα «επί Υψηλείας» και ορίζεται εισηγητής ο Καθηγητής Παιδιατρικής Χρ. Μαλανδρινός²⁵. Γίνεται παμπηφεί δεκτός²⁶ και καλείται να αναπτύξει ενώπιον της Σχολής τις εργασίες του²⁷. Λίγες ημέρες αργότερα ο Κ. Χωρέμης αναπτύσσει «δημοσία» το

θέμα «Περί Ραχιτισμού» και γίνεται παμπηφεί δεκτός ως Υφηγητής του μαθήματος της Παιδιατρικής²⁸. Τον Απρίλιο του 1928 ανακηρύσσεται Υφηγητής της Παιδιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών²⁹. Τον ίδιο χρόνο (1928) υποβάλει υποψηφιότητα για την έδρα της Παιδιατρικής Κλινικής.

Η γνώμη της Επιτροπείας που καθόρισε η Ιατρική Σχολή για να κρίνει το έργο των υποψηφίων καταγράφεται ως η εξής:

«6) Χωρέμης. Δίπλωμα (1921) Αθήναι.

Λαμπραί σπουδαί εν τη Παιδιατρική Κλινική του Βερολίνου. Από του 1926 διευθύνει τμήμα κλινικών Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών. Υφηγητής ημετέρου Πανεπιστημίου κατά το τρέχον έτος 1928. Εξαιρετοι επιστημονικά και εργαστηριακά και πειραματικά εργασία εν Γερμανία, αν και εγένοντο εν συνεργασία μετά των Καθηγητών Schief, Oritz, Freise. Κατέχει ευρείαν επιστημονικήν μόρφωσιν και ιδιαίτεράν εμπειρίαν περί τας πειραματικές και βιολογικάς μεθόδους ερεύνης. Εκ των εν Ελλάδι γενομένων εργασιών του υποψηφίου και ιδία εκ της περί ανταλλαγής της ύλης και ανοσίας (οξέωσις και αλλεργία) τεκμαίρεται ότι ούτος είναι άριστα κατηρτισμένος επιστημονικώς, κατέχων γνώσεις και μεθόδους τας απαιτούμενας διά σύγχρονον επιστήμονα. Η κλινική αυτού πείρα δέον να λογισθή από του 1926, ότε ανέλαβε υπευθύνως κλινικών Τμήμα εν τω Βρεφοκομείω Αθηνών, μετ' άριστων πράγματι αποτελεσμάτων επί της διατροφής των βρεφών»³⁰.

Την 1^η Ιανουαρίου 1930 αναλαμβάνει τη Διεύθυνση της Εσωτερικής Ιατρικής Υπηρεσίας του Βρεφοκομείου³¹, θέση που κατείχε μέχρι την απομάκρυνσή του, τον Ιούλιο του 1935³². Τον Ιούλιο του 1930 ο ιατρός Κ. Χωρέμης μετά από άδεια του Αδελφάτου του Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών μεταβαίνει στη Στοκχόλμη «ίνα μετάσχη του συγκροτηθησομένου εκείθε 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Παιδιατρικής»³³, στο οποίο ανακοίνωσε εργασία του με τίτλο: «Η επίδρασις υπερτονικών διαλυμάτων σακχάρου εις την θεραπείαν της βρεφικής τοξινιώσεως».

Το 1935 διορίζεται τακτικός Καθηγητής της Παιδιατρικής και κατά το Ακαδημαϊκό έτος 1935-36 (10-4-1935) αναλαμβάνει τη Διεύθυνση της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και τη Διεύθυνση του Νοσοκομείου Παιδών «Η Αγία Σοφία»³⁴. Το 1936 (25-1-1936) απομακρύνεται από τη Διεύθυνση της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής³⁵. Τον ίδιο χρόνο, στις 22 Μαΐου 1936, γίνεται το επίσημο εναρκτήριο μάθημά του στη μεγάλη αίθουσα τελετών του Εθνικού μας Πανεπιστημίου με θέμα: «Το σύγχρονον πνεύμα εν τη ανατροφή του παιδός»³⁶.

Το 1937 προτείνεται ως εκπρόσωπος της Ελλάδος στο «II Διεθνές Συνέδριον Τροπικής Ιατρικής» που θα γινόταν στο Άμστερνταμ το 1938^{37,38}. Από το 1936 συμμετέχει στην τριμελή επιτροπή για το «ενδεικτικόν ειδικότητος Παιδιατρικής» μετά των Καθηγητών Γ. Μακκά και Μ. Γεωργοπούλου³⁹. Το 1938 αναλαμβάνει τακτικός Καθηγητής - Διευθυντής της «Β΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών»⁴⁰⁻⁴⁸.

Το 1943, στις 24 Φεβρουαρίου, ο Καθηγητής Κ. Χωρέμης παραιτείται από το Πανεπιστήμιο, μετά την κοινοποίηση του από 26 Ιανουαρίου/5 Φεβρουαρίου 1943 Διατάγματος «Περί αποδοχής της υποβληθείσης παραίτησεως αυτού από της Έδρας ταύτης»⁴⁹. Στο χρονικό διάστημα 1943-44, σύμφωνα με τις πληροφορίες του υιού του Α. Χωρέμη, ο καθηγητής ασχολείται με τα φυματικά παιδιά σε Σανατόριο της Πάρνηθας. Το Φεβρουάριο του 1944 γίνεται ανάκληση της παραίτησεώς του⁵⁰.

Τον Ιούλιο του 1944 ο Χωρέμης συλλαμβάνεται από τη Γκεστάπο, οδηγείται στην οδό Μέρλιν, ανακρίνεται και φυλακίζεται για σαράντα ημέρες στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου μαζί με τον Καθηγητή της Μαιευτικής-Γυναικολογίας, Ν. Λούρο. Εκεί με το σεβασμό που εμπνέουν οι δύο Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι γλίτωσαν το ξύρισμα των μαλλιών και βρήκαν μια θέση κοντά στον τοίχο του υπογείου που τους έκλεισαν. Και οι δύο φρόντιζαν να τονώσουν το ηθικό των συγκρατουμένων τους και να τους διασκεδάσουν⁵¹. «Ο δύστυχος Χωρέμης όμως έπαθε αμέσως δυσεντερία και ήταν σχεδόν πάντα ξαπλωμένος απάνω στο σκληρό μωσαϊκό, καίγοντας από τον πυρετό. Ιατρική περίθαλψη δεν υπήρχε»⁵².

Το 1945 επανιδρύεται η Β΄ ΠΚΠΑ και στη Διεύθυνσή της επανέρχεται ο Καθηγητής Χωρέμης^{53,54}. Στις 29 Μαρτίου 1946 ο Κ. Χωρέμης διαδέχεται τον αποθανόντα Καθηγητή Γ. Ν. Μακκά στην Α΄ Παιδιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου⁵⁵. Τον ίδιο χρόνο διορίζεται Μέλος του ΔΣ «της Κλινικής Απόρων Παιδών Π. και Αγγλαίας Κυριακού» μετά από πρόταση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών (έγγραφον Πρυτανείας υπ' αριθ. πρωτ. 6914/7206/2834/31.5.46)^{56,57}.

Το Ακαδημαϊκό έτος 1946-47 χρημάτισε Κοσμήτωρ της Ιατρικής Σχολής (από τους 23 καθηγητές που ψήφισαν έλαβε 21 ψήφους)^{58,59}. Στις 31-10-1947 ορίζεται από την Ιατρική Σχολή μαζί με τον Καθηγητή Ν. Λούρο μέλος της Γνωμοδοτικής Επιστημονικής Επιτροπής της Πολιτικής Υγειονομικής Ενώσεως^{60,61}. Στις αρχές του 1948 ο Καθηγητής Κ. Χωρέμης διορίζεται μέλος και σύμβουλος του ΔΣ του Νοσοκομείου των

Παιδών⁶². Το Ακαδημαϊκό έτος 1956-57 διετέλεσε Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών⁶³.

Το 1958 εκλέγεται Τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών⁶⁴ και κατά την επίσημη υποδοχή του μίλησε με θέμα: «Το κοινωνικόν συναίσθημα ή η ηθική συνείδησις από βιολογικής απόψεως». Ο λόγος του αυτός είναι πλήρης φιλοσοφικών σκέψεων και νοημάτων, με αριστοτεχνική διατύπωση⁶⁵. Το 1959 αναδεικνύεται Πρόεδρος του Ανωτάτου Υγειονομικού Συμβουλίου. Ο Κ. Χωρέμης μεταξύ των άλλων διετέλεσε Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής Μαθητικών Συσσιτίων και Κατασκηνώσεων, Μέλος του ΔΣ του ΠΙΚΠΑ, Μέλος του Συμβουλίου Σχολικής Υγιεινής, ενώ χρημάτισε Πρόεδρος της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών, Επίτιμον μέλος της Ιατρικής Εταιρείας Θεσσαλονίκης. Ήταν μέλος της διεθνούς επιτροπής εμπειρογνομόνων της στρεπτομυκίνης. Ήταν «αντεπιστέλον» μέλος σε πολλές Ευρωπαϊκές Παιδιατρικές Εταιρείες (Γερμανική, Γαλλική, Ελβετική), τιμητικό μέλος της Βρετανικής και Αμερικανικής Παιδιατρικής Εταιρείας και επίτιμο της αντίστοιχης Τουρκικής. Ήταν Τακτικό μέλος της American Trudeau Society (Medical-National Tuberculosis Association). Εκπροσώπησε την Ελλάδα σε όλα τα μεταπολεμικώς συνελθόντα συνέδρια και διασκέψεις που αφορούσαν στο παιδί. Ήταν ο ΠΑΙΔΙΑΤΡΟΣ -με μεγάλα γράμματα- τόσο της -τρόπος του λέγειν- καλής κοινωνίας όσο και του απλού ανθρώπου⁶⁶.

Έσβησε ξαφνικά ένα ηρωινό, στις 23 Φεβρουαρίου του 1966⁶⁷. Με την αναγγελία του αδοκίμου θανάτου του τόσο η Πανεπιστημιακή Σύγκλητος του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών⁶⁸ όσο και η Ιατρική του Σχολή⁶⁹ εξέδωσαν ψηφίσματα, όπως και το Νοσοκομείο των Παιδών «Η Αγία Σοφία»⁷⁰ και η συντακτική επιτροπή του «Δελτίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών»⁷¹. Η κηδεία του Ακαδημαϊκού και καθηγητού Κ. Β. Χωρέμη έγινε στις 24 Φεβρουαρίου από το Μητροπολιτικό Ναό, «δημοσία δαπάνη» και παραβρέθηκαν η πολιτειακή και πολιτική ηγεσία της χώρας και πλήθος κόσμου. Κατά την κηδεία εξεφώνησαν επικήδειους λόγους διάφοροι επίσημοι⁷², όπως ο Υπουργός Υγιεινής κ. Σ. Μανούσης προς τον Πρόεδρον του ΑΥΣ Κων. Χωρέμην⁷³, ο Πρύτανης Λ. Φιλιππίδης⁷⁴, εκ μέρους της Ακαδημίας Αθηνών ο Ακαδημαϊκός και ομότιμος Καθηγητής κ. Γ. Ιωακείμογλου⁷⁵, ο Κοσμήτωρ της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Καθηγητής Βασίλειος Μαλάμος⁷⁶, ο Καθηγητής κ. Ε. Δανόπουλος εκ μέρους της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών^{77,78}, ο Γεν. Διευθυντής του Υπουργείου Υγιεινής κ. Μαρουλίδης προς τον Πρόεδρον του ΑΥΣ⁷⁹, ο Πρόεδρος της Ελληνικής

Παιδιατρικής Εταιρείας κ. Σοφοκλής Χατζιδάκης⁸⁰ και ο εντεταλμένος Υφηγητής Παιδιατρικής κ. Ν. Ματσανιώτης εκ μέρους των μαθητών του⁸¹. Στη συνέχεια «ετάφη απλά, όπως ο ίδιος ήθελε στο κοιμητήρι του Κιάτου, όπου αναπαύεται για πάντα»⁸², στον οικογενειακό του τάφο⁸³.

Οι μαθητές-συνεργάτες του, όμως, με δέος αντικρίζουν την πολύτιμη κληρονομιά ενός μεγάλου οραματιστή και αγαπημένου δασκάλου και υπόσχονται να διαφυλάξουν και να συνεχίσουν την παράδοσή της και αισθάνονται την ανάγκη να αποθέσουν ευλαβικά θυμάρη βουνού, όπως επιθυμούσε, στον τάφο του. Η μοίρα του επεφύλαξε τη διακοπή της λαμπρής τροχιάς του στο απόγειο της σταδιοδρομίας του. Κατάφορτος από τίτλους και δόξα, γνωστός πέρα από τα όρια της πατρίδας του, το πέρασμά του θα μείνει ανεπανάληπτο⁸⁴.

ΓΝΩΜΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ Κ. Β. ΧΩΡΕΜΗ

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθούν οι γνώμες των Καθηγητών της Ιατρικής Σχολής για τον υποψήφιο Υφηγητή Κ. Χωρέμη, αρχής γενομένης από τον εισηγητή της Υψηλής Καθηγητή της Παιδιατρικής Κλινικής Χρ. Μαλανδρίνο, ο οποίος τελειώνοντας την ανάλυση του όλου έργου του υποψήφιου Υφηγητού Χωρέμη λέγει: «Δήλον καθίσταται ότι ούτος κέκτηται ικανήν βασικήν παιδείωσιν ως άλλωστε μαρτυρείται και υπό του προσκομισθέντος πιστοποιητικού του καθηγητού Gzerny. Εν τέλει δια των εν Ελλάδι δημοσιευμάτων διαπιστούται ο ζήλος και η προς την επιστήμην αφοσίωσις αυτού. Εν συμπεράσματι λαμβάνων υπ' όψιν την επιμέλειαν και τον ζήλον μεθ' ων ο υποψήφιος ενδελεχώς επιδίδεται εις την καλλιέργειαν της επιστήμης προτείνω και παρακαλώ όπως η υποψηφιότης αυτού γέννηται υπό της Σχολής δεκτή εν τη σταθερά πεποιθήσει περί ευδοκίμου και εις το μέλλον επιστημονικής σταδιοδρομίας».

Ο κ. Σακόρραφος λέγει ότι «πρόκειται περί φιλοπόνου νέου, όστις πολλά συνέγραψε», τας εργασίας του όμως διαιρεί εις δύο κατηγορίας: (α) «εις εκείνας αίτινες εγένοντο εν Γερμανία και εν συνεργασία και ας δεν δύναται η Σχολή ως ούτως γεννομένης να λάβη υπ' όψιν» και (β) «εις εκείνας αίτινες εγένοντο εν Ελλάδι και εις ας δεν δύναται τις να αποδόση σημασίαν σπουδαίαν ως μη περιεχούσας μεγάλην πρωτοτυπίαν».

Ο Κ. Δοντάς λέγει ότι ο υποψήφιος κ. Χωρέμης «ηργάσθη εις σοβαρότατα βιολογικά ζητήματα μετά μεγάλης επιτυχίας» και «πρέπει η Σχολή να ενισχύση τούτον». Ο κ. Κούζης θεωρεί τον υποψήφιο ως «επιμελή νέον». Ο κ. Ι. Κατσαράς συμφωνεί «με

την κρίσιν του κ. Μαλανδρινού» και λέγει ότι «εις τας εργασίας του υποψηφίου κ. Χωρέμη διακρίνει τις νεωτεριστικήν μέθοδον ερεύνης και εκ τούτων αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται περί επιστήμονος όστις είναι βαθύς γνώστης των βιολογικών θεμάτων», εκφράζει δε την γνώμην ότι «η Σχολή πρέπει να ενισχύση τον νέον τούτον».

Ο κ. Κ. Λογοθετόπουλος λέγει: «και η κρίσις του εν Βερολίνω Καθηγητού της Παιδιατρικής κ. Czerny είναι λίαν ευνοϊκή ως και προσωπικώς μοι ανεκωνώθη, αλλά και εντύπωσίς μου εκ της επιστημονικής μετ' αυτού επικοινωνίας είναι επίσης εποικοδομητική». Ο Κ. Λουρος λέγει: «Ο υποψήφιος κ. Χωρέμης ηργάσθη επιτυχώς εν Βερολίνω και οφείλομεν να ενθαρρύνωμεν τον επιστημονικόν αυτού ζήλον». Ο κ. Κ. Μελλισινός διαφωνεί προς τον κ. Σακόρραφον ως προς το λεχθέν υπ' αυτού διά τας εν συνεργασία γενομένας εργασίας, διότι «είναι γνωστόν ότι ο Καθηγητής δεν προσλαμβάνει βεβαίως όλους τους μαθητάς του ως συνεργάτας». Ο κ. Μ. Κατσαράς λέγει: «Ορθόν το λεχθέν υπό του κ. Σακορράφου ως προς την διάκρισιν των υπό την κηδεμονίαν του προϊσταμένου Καθηγητού γεννομένων εργασιών, αλλά αι εργασίαι όμως του υποψηφίου δεικνύουν άνθρωπον φιλόπονον δυνάμενον πολλά να παραγάγη».

Ο κ. Χρ. Μαλανδρινός καταλήγει ότι: «Ο υποψήφιος δεν προσελήθη ως συνεργάτης μόνον από έναν Καθηγητήν, αλλά υπό τεσσάρων και αι εργασίαι του εγένοντο εν τη μεγαλύτερα Παιδιατρική Κλινική του Βερολίνου, υπό τον διαπρεπή Καθηγητήν κ. Czerny. Εκ της προσωπικής δε μετά του υποψηφίου γνωριμίας μου εσχημάτισα την γνώμην ότι ούτος είναι επιστημονικώς αρτιώτατα κατηρτισμένος και άξιος της υποστηρίξεως ημών». Ο κ. Κοσμήτωρ (Κ. Μέρμηγκας): «Ο μέχρι τούδε επιδειχθείς υπό του υποψηφίου ζήλος είναι άκαυστος, ώστε μολονότι δεν αποκλείεται ακίνδυνος ενδεχομένης διαψεύσεως των προσδοκιών ημών εν τω μέλλοντι, εν τούτοις δικαιολογείται η θερμή υποστήριξις ημών προς τον εύελπιν τούτον επιστήμονα»⁸⁵.

Ο κ. Κ. Μελλισινός αναφωνεί ότι «η δοκιμασία του υποψηφίου υπήρξεν επιτυχής». Ο κ. Γεωργιάδης λέγει: «Τα διδόμενα θέματα είναι μεγάλα και συνεπώς ο υποψήφιος δεν δύναται εις ελαχίστην ώραν ήτις παρέχεται αυτώ να εξαντλήση το αναπτυσσόμενον θέμα εν πάσει λεπτομερεία». Ο κ. Αραβαντινός λέγει: «Ο υποψήφιος επιμένει κυρίως εις την παθολογικήν φυσιολογίαν του θέματος και το οποίον κατ' εξοχήν ήτο το ενδιαφέρον, τα δε άλλα σημεία είναι γνωστά». Ο κ. Μπένσης θεωρεί τον υποψήφιον «άριστον επιστήμονα, κάτοχον της

Βιολογικής Χημείας, ο οποίος ασφαλώς θα δυνηθή να αποκτήση και διδακτικήν ικανότητα»⁸⁶.

Σύμφωνα με την Υφηγήτρια της Παιδιατρικής Βαλασία Κυριακίδου, μαθήτρια και συνεργάτιδα του Κ. Β. Χωρέμη, η ακτινοβολία μιας ζωής μετριέται από το κενό που εγκαταλείπει. Έτσι, ακολούθως, αναφέρει για τον Διδάσκαλό της⁸⁷: «Ο Κ. Β. Χωρέμης ανήκε σε πολυμελή αγροτική οικογένεια. Στο σπιτικό το πατρικό, κυρά ήταν η μάνα του. Την περιγράφει ο ίδιος ζωντανή, ακούραστη, δυναμική και έξυπνη. Είχε κληρονομήσει την πλούσια ιδιοσυστασία της. Αργότερα, όταν θα οργανώσει τη ζωή του, θα παραμείνει η μάνα του μαζί του και θα πεθάνει κοντά του.

»Ο Χωρέμης κατόρθωσε να αναπτύξει μια λαμπρή και πολυσύνθετη προσωπικότητα και να καταλάβει δίκαια τα ανώτατα αξιώματα της κοινωνίας. Μεθοδικός και ακούραστος δουλευτής, πνεύμα ανήσυχο, αναλυτικό και συνθετικό, ήξερε να μάχεται σκληρά για την πραγματοποίηση του σκοπού του. Ήταν προικισμένος με απέραντη μνήμη, παρατηρητικότητα και διαίσθηση, που τον βοήθησαν στην πνευματική του σταδιοδρομία.

»Είχε το πάθος της τελειότητας, την αίσθηση του ωραίου, του αληθινού και του ηθικού. Η φιλοσοφική του αυτή διαίσθηση τον ώθησε να ασχοληθεί, όταν σπούδαζε στη Γερμανία, με τη φιλοσοφία και να καλλιεργήσει αργότερα τον πλούτο των γνώσεών του στον κλάδο αυτόν. Με την ίδια άνεση εκινείτο στο χώρο της αρχαιολογίας, η οποία τον γοήτευε. Λάτρης του αρχαίου κάλους, διηγήτο ότι προοριζετο για τη φιλολογία. Η υποτροφία όμως του κληροδοτήματος Αντωνίου Παπαδάκη, που πέτυχε, τον υποχρέωσε να ακολουθήσει την Ιατρική. Η έμπνευση, η διαίσθηση και η επιμονή τον οδήγησαν στις μεγαλύτερες επιστημονικές του επιτυχίες.

»Ήταν μοναδικός να συλλαμβάνει τις ευκαιρίες και να διαισθάνεται την πραγματική τους αξία. Έτσι, η φυματίωση έγινε το ξεκίνημα λαμπρών ερευνητικών εργασιών, που τον έκαναν γνωστό στο εξωτερικό. Γνώριζε όσο κανένας άλλος να διαλέγει τους συνεργάτες του, στους οποίους μετέδιδε το ζήλο για έρευνα και επιστημονική δουλειά. Ίδρυσε, έτσι, μια αληθινά εμπνευσμένη Σχολή. Πνεύμα συνεργασίας, εμπιστοσύνης, αυτοσεβασμού και αγάπης, υψηλού αισθήματος ευθύνης, πειθαρχίας και ευγενικού συναγωνισμού επικρατούσε ανάμεσα στο Ιατρικό προσωπικό της Κλινικής του.

»Σκληρός και ακούραστος δουλευτής ο ίδιος, απαιτούσε από τους άλλους την ίδια προσήλωση και επιμονή με κάποια αυστηρή, παλινάς εποχής, πατρική στοργή. Θυμάμαι να ομολογεί σε επισκέπτη της Κλινικής: «Μην ακούτε που τους μαλώνω,

είναι πολύ καλοί". Κι ένοιωθε τόσο μεγάλη ανάγκη σεβασμού και επιβολής κι ήταν τόσο έντονη η προσωπικότητά του, ώστε γι' αυτόν και οι πιο παλαιοί του συνεργάτες παρέμειναν παιδιά του, ζώντας κάτω από τη σκέψη του.

»Όλοι εκείνοι που είχαν την τύχη να τον ζήσουν από κοντά, γνωρίζουν καλά ότι κάτω από το τραχύ και δύσθυμο πολλές φορές ύφος του ήταν κρυμμένη η πιο μεγάλη ευαισθησία. Ο εκπληκτικός συνδυασμός μιας υπερτροφικής πνευματικής ωριμότητας και συναισθηματικής παιδικότητας ήταν η γοητεία του. Είχε κάτι από την αστάθεια του αττικού ουρανού και τη μελαγχολία του φθινοπώρου, κάτι από τη φαντασία του ονειρού.

»Η συναισθηματική ζεστασιά ήταν από τα κύρια γνωρίσματα του χαρακτήρα του. Είχε απέραντη κατανόηση μπροστά στην απόγνωση και τον πόνο. Σιωπηρή και απλόχερη ήταν η προσφορά και συμπαράσταση στους γύρω του, στις δύσκολες ώρες της ζωής τους. Απρόσιτος και αγέρωχος, όταν η στιγμή το ζητούσε, γινόταν απλός, απέριπτος και γεμάτος ανθρώπινη καλοσύνη στα γλυκά δειλινά της ψυχής του. Το γραφείο του ήταν καλοδεχούμενο και προσιτό στον οποιονδήποτε μαθητή του...

»Τη γλώσσα την Ελληνική τη γνώριζε όσο λίγοι πνευματικοί άνθρωποι. Το ύφος του ήταν τέλειο, γλαφυρό, υψηλής διανοητικής στάθμης. Τα δε επισημονικά του κείμενα δεν ήταν στεγνά αλλά πλουτισμένα με λυρική διάθεση από τις φιλοσοφικές του απόψεις. Είναι γλαφυρά, διαπνέονται από λυρισμό, πάθος και αγάπη για το παιδί.

»Τ' αγαπημένα πρόσωπα του σπιτιού του ήταν ο γιουός του και η γυναίκα του. Αυτή ομόρφαινε τη ζωή του. Προικισμένη με φυσικά, καλλιτεχνικά και πνευματικά χαρίσματα, με μια ζωντανή και ακέραια προσωπικότητα, αληθινή πυργοδέσποινα, στεκόταν ισάξια δίπλα του. Τέμενος ανθρώπινου σεβασμού και φιλικής συμπεριφοράς ήταν το σπίτι του. Εκεί συνήθιζε να δέχεται με τη γυναίκα του, απλά και εγκάρδια μέσα σε μια ατμόσφαιρα θερμή, με πολύ κέφι και χιούμορ. Ποιος από τους μαθητές του δε θυμάται τον Φρέντυ, το κανελί, χαιδεμένο και όμορφο σκυλί, που ήταν ο απαραίτητος σύντροφος κάθε τέτοιας βραδιάς;

»Τον θυμάμαι το καλοκαίρι του 1965, ένα ανοιξιάτικο πρωινό περαστικό για να τον δούμε (στο εξοχικό του σπίτι στην Κινέττα), ζωντανό, κεφάλτο, νεανικό, έτοιμο για το μπάνιο του. "Μείνετε μαζί μας για φαγητό", έλεγε, "έχουμε και ωραίο βαρελίσιο χωριάτικο κρασί". Πνευματικός κατ' εξοχήν, οι απολαύσεις του κοινού ανθρώπου τον άφηναν αδιάφορο. Όμως, η γέυση του καλού κρασιού του

ήταν γνώριμη και -όταν του δινόταν η ευκαιρία- εκτιμούσε πολύ το εκλεκτό του άρωμα.

»Είναι δύσκολο να φωτίσει κανείς όλες τις πλευρές μιας τόσο πολυσύνθετης προσωπικότητας, που έσβησε πρόωρα και ξαφνικά ένα πρωινό, 23 του Φλεβάρη του 1966. Έτσι χάθηκε μια ζωή αφιερωμένη ολόψυχα στο παιδί, σε μια ιδέα όπως λέει ο ποιητής: "Φτάνει μια ιδέα να στο πει μια ιδέα να στο προστάξει/κορώνα ιδέα, ιδέα σπαθί, που θα είν' απάνω απ' όλα" (Κ. Παλαμάς)⁸⁸...

Ο Υφηγητής της Παιδιατρικής Κλινικής Νίκας Ζερβός σε άρθρο του αναφέρει σχετικά με τον Κ. Χωρέμη: «Είκοσι χρόνια πάνε, που ένα πρωί ανοιξιάτικο η σημερινή Κλινική δέχθηκε τον Καθηγητή Χωρέμη. Δεν στάθηκε δύσκολο ν' αντιληφθούμε πως ένας καινούργιος αέρας φύσηξε στο Νοσοκομείο...

»Ο Καθηγητής Κ. Β. Χωρέμης, ήταν μια οδηγική μορφή, που, σε μια εικοσαετία, με άστρο φωτεινό τις αιώνιες αλήθειες, έγραψε μόνος του την Ιστορία της εποχής του, με προνόμιο να τη ζει και να τη διαμορφώνει κάθε ημέρα. Όλη του η ζωή αφιερώθηκε στην αγάπη και φροντίδα για το παιδί. Διέπρεψε σαν Ακαδημαϊκός δάσκαλος, κλινικός ερευνητής, συγγραφέας και άνθρωπος.

»Σιδερένια θέληση, αυτοκριτική ειλικρινής, βαθύς ανθρωπισμός κυριαρχούν στη ζωή του. Η συναίσθηση του καθήκοντος είναι υπέρτατος νόμος ηθικός, που κάμνει να πειθαρχεί το σώμα στο σκληρό πρόγραμμα 16 ωρών καθημερινής εργασίας αφιερωμένης στο σύνολο. Η δραστηριότητά του είναι ακατάβλητη και είναι πραγματικά φαινόμενο, όχι μόνο εκπληκτικής εργατικότητας, αλλά και φυσικής αντοχής που ζηλεύουν νεώτεροί του... Και, ενώ ο καθείς μας ενδιαφέρεται σε ένα στενό κύκλο, ο Καθηγητής Χωρέμης "τα πάνθ' ορά"... Είναι μαζί μας, είναι κοντά μας, για να δείχνει σ' όλους το φωτεινό παράδειγμα, πως η επιτυχία κατακτάται με τη σκληρή εργασία, πως η ανώτερη ηθική αξία, και σήμερα ακόμη στην εποχή της απέραντης συναλλαγής με το πιο ξεπεσμένο νόμισμα, στέκει σαν φάρος που δείχνει το σωστό δρόμο στις γενεές των νέων που πρέπει να στηρίζουν σε πραγματικά ιδανικά το δρόμο της ζωής τους.

»Ο Καθηγητής Χωρέμης, μια φωτισμένη προσωπικότητα με εθνική και διεθνή αναγνώριση, ήταν από τους εντελώς πρώτους που μετέβαλλαν στον τόπο μας το καινούργιο πνεύμα της βιολογικής χημείας, της χημικής φυσιολογίας, της χημοπαθολογίας και συνέτεινε έτσι τα μέγιστα στο ν' αντικαταστήσει τη στατική κλινική σκέψη στην Ελληνική Ιατρική Εκπαίδευση⁸⁹...

Κατά τον Ακαδημαϊκό-Καθηγητή Ν. Ματσανιώτη

οι αφανέστερες πτυχές της προσωπικότητας του δασκάλου του Κ. Χωρέμη, που δεν ήταν προσίτες παρά μόνο σε όσους τον γνώρισαν από πολύ κοντά, ήταν οι ακόλουθες: «Ο γενάρχης της Κλινικής ήταν ένα μεγάλο παιδί. Είχε την ασίγαστη περιέργεια, τη φαντασία, την πνευματική καθαρότητα, την καλοσύνη και το πείσμα που έχουν τα παιδιά. Ήταν αδιάφθορος και αντικονφορμιστής. Είχε δηλαδή τα προσόντα του ερευνητή και του ηγέτη. Ο σεβασμός, η αγάπη και η συγκίνηση που εξακολουθεί να συντηρεί άφθαρτα η μνήμη του είναι η πιο τρανή απόδειξη της μεγαλοσύνης του. Είναι ακόμη ζωντανή μνήμη. Δεν έγινε ποτέ ανάμνηση. Και ο λόγος του ηχεί ακόμη στην ψυχή μας ολότελα ζωντανή⁹⁰.»

Ένας από τους μεταγενέστερους μαθητές του, ο σημερινός Υφηγητής Παιδιατρικής Δημήτριος Ζουμπουλάκης, θυμάται σχετικά με τον Δάσκαλο: «Τον πρωτογνωρίσαμε ως φοιτητές της Ιατρικής και αργότερα τον ζήσαμε ως συνεργάτες. Ένας ξερακιανός, αδύνατος, λίγο βλοσυρός, σχετικά ψηλός με αγέρωχο ύφος, άνδρας, εμφανιζόταν στην είσοδο του Περιπτέρου “Συγγρού” και συνοδευόμενος από τις πιστές και εκλεκτές συνεργάτιδες του βάδιζε για να διδάξει, σ’ ένα κατάμεστο Αμφιθέατρο, την Παιδιατρική. Συχνά κρατά πάρα πάνω από το συνηθισμένο χρονικό διάστημα, και ακόμη συχνότερα το θέμα δεν έχει ολοκληρωθεί μέχρι το τέλος. Η διδασκαλία του ακολουθούσε φιλοσοφικές ατραπούς και είναι σχεδόν πάντα μακριά από την κλασική γραμμή...

»Δημιουργούσε μια ατμόσφαιρα θείας μυσταγωγίας, μια ανάταση σε ανώτερες σφαίρες ηθικών αξιών, επιστημονικής έρευνας, σκέψης και ενθουσιασμού... Ήταν εργατικός, επίμονος, εξουθενωτικός για τους συνεργάτες του που τους διάλεγε με εκπληκτική ικανότητα, στους οποίους μετέδιδε το ζήλο για έρευνα και επιστημονική δουλειά⁹¹.»

Και ο Υφηγητής Δημ. Ζουμπουλάκης συμπληρώνει: «Προτιμούσε να συνεργάζεται με γυναίκες, όχι μόνο λόγω φύλου -παρ’ ότι κι αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή του- αλλά γιατί πίστευε πως η μέση Ελληνίδα είναι εργατικότερη και ευφυέστερη από τον άντρα. Τις συνεργάτιδες του τις παρομοίαζε με Καρμειλίτσες Μοναχές του αυστηρού τάγματος των Καρμειλιτισσών, λόγω της αφοσίωσης και της πίστης τους. Κάτι βεβαίως υπερβολικό ακόμα και για την τότε εποχή. “Οι άντρες πηδούν τις μάντρες”, έλεγε.

»Σε δύσκολη για τη μάθηση ξένων γλωσσών ηλικία, έπερνε ιδιαίτερα μαθήματα Αγγλικής γιατί έπρεπε να κάνει διάλεξη την Αγγλική γλώσσα.

»Με την έννοια του θανάτου στο παιδί έστω και του βαρειά άρρωστου -του αναπόφευκτου θανάτου- δεν μπορούσε να συμφιλιωθεί. Όχι από στατιστική

άποψη. Το θεωρούσε άδικο, όχι μοιραίο και, σε τελευταία ανάλυση, έφταιγαν για το γεγονός αυτού οι υπεύθυνοι -κυρίως γιατροί- που το νοσήλευαν.

»Κάθε πρωί -ήταν πάντα πρωινός στο γραφείο του- αν την προηγούμενη μέρα είχε πεθάνει κάποιο παιδί, έστω και από βαρύτατη μορφή διφθερίτιδος, το πρόβλημα των βοηθών ήταν ποιος θα του το αναγγείλει. Πως θα του πει ότι το τάδε παιδί πέθανε! Έλουζε όλους τους υπεύθυνους -και μη- γιατρούς, την Διευθύνουσα και τις αδελφές με διάφορα κοσμητικά επίθετα, ως προς την απόδοσή τους (και ας είχαν ξεχυτήσει ή κτυποκαρδίσει ώρες ολόκληρες δίπλα του, μέσα στις τότε αντίξοες συνθήκες -πού εντατική νοσηλεία, πού οξυγόνο, πού τέντα οξυγόνου;) και όχι μόνο ως προς την απόδοσή τους, αλλά και ως προς την πνευματική και σωματική τους κατάσταση. Η εφημερία την εποχή εκείνη ήταν δουλεία-γαλέρα. Χωρίς ανάσα και βοήθεια. Όχι όπως σήμερα που δουλεύουμε τόσο όσο αξίζει ένας κόκκος σιταριού και θέλουμε να απολαύσουμε ένα ολόκληρο καρβέλι. Η συμπεριφορά του αυτή χωρίς άλλο ενοχλούσε έντονα. Εθεωρείτο εντελώς άδικη και δημιουργούσε -όχι σπάνια- δυσάρεστα και αντιφατικά συναισθήματα. Όμως η αδυναμία του αυτή σιγά-σιγά μας είχε γίνει γνωστή. Εξάλλου το ξεχνούσε γρήγορα και η ζωή συνεχιζόταν όπως και πριν.

»Ήταν από τους λίγους γνήσιους Έλληνες-Φιλέλληνες στον τόπο τους. Αγαπούσε την Ελλάδα. Ήθελε να τη βοηθήσει με όλες του τις δυνάμεις παρ’ όλο που ο ίδιος πίστευε κατά βάθος ότι το πρόβλημα της Ελλάδας σε πολλούς τομείς είναι ο Έλληνας, κατά τη ρήση του Ροϊδη. Λάτρευε και γνώριζε σε μεγάλη έκταση την αρχαία Ελληνική Ιστορία και εκινείτο με άνεση στο χώρο της Αρχαιολογίας. Κάτι που ενδεχομένως εμφύσησε στο γιο του, που διαπρέπει σήμερα ως αρχαιολόγος...

»Ήταν λιποδίαιτος. Δεν είχε ποτέ όρεξη, όπως έλεγε, ως εκ τούτου έδειχνε περιφρόνηση στους παχύσαρκους που πρέσβευε ότι δεν έχουν αυτοσεβασμό. Δεν γελούσε συχνά -ούτε πολύ- κάτι που φαινόταν, όταν μεγάλωσε, στη σκυθρωπή ριτίδωση του προσώπου του. Ούτε κάπνιζε. Του άρεσε όμως το καλό κρασί. Ήταν κρυφός λάτρης της καλής συντροφιάς παρ’ όλο που έδειχνε απόμακρος και συγκρατημένος και λάτρης του κάλλους. Απόδειξη η επιλογή της γυναίκας του: Αθηναία καλλονής για την εποχή της. Ήταν δεικτικός και είχε την αίσθηση του χιούμορ. Ένα από τα μεγάλα του προτερήματα ήταν η απέραντη κατανόηση για τις ανθρώπινες αδυναμίες.

»Θ’ αναρωτηθείτε: ο άνθρωπος αυτός δεν είχε ελαττώματα; Ή ο θάνατος και η χρονική απόσταση τα έχουν απαλείψει; Ίσως. Δεν είμαι ο πιο κατάλλη-

λος για να το κρίνω. Εξάλλου όπου υπάρχει πολύς ήλιος υπάρχει και πολύ σκιά. Ήταν πεισματάρης. Ορισμένες φορές ακόμη και όταν είχε άδικο. Απαιτούσε ταχύτητα και άμεσα τα αποτελέσματα των ερευνών. Βιαζόταν να προλάβει. Κάτι που μπορούσε κάποτε να γίνει επικίνδυνο. Ενίοτε παρασυρόταν από συμβούλους, οι οποίοι δεν έδιναν πάντα τη σωστή εικόνα για ορισμένους συνεργάτες του. Ίσως δεν είχε αρκετό ελεύθερο χρόνο για να κρίνει. Κάποια αλλεργική δερματίτιδα τον βασάνιζε συχνά και τον έκανε δύσθυμο και επιτακτικό. Παρ' όλα αυτά όμως ακόμα και από τις απογοητεύσεις ο καθένας θα μπορούσε να επιλέξει τα άπειρα καλά στοιχεία του, να τα αφομοιώσει και να γίνουν για το λήπτη προτερήματα.⁹²»

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ - ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Οι επιστημονικές διακρίσεις που γνωρίζει ο Καθηγητής Χωρέμης και η Κλινική του, διαδέχονται η μια την άλλη. Ας μας επιτραπεί για ιστορικούς λόγους να αναδημοσιεύσουμε τη σχετική του αναφορά από το περιοδικό της Κλινικής του⁹³.

«Επιστημονικά διακρίσεις⁹⁴»

«Η αναγνώρισις του επιστημονικού έργου της Κλινικής και η περιωπή εις ην είχθη αυτή διεθνώς, εμφανίζεται εκ της προσκλήσεως αυτής εις διεθνούς σημασίας συνέδρια.⁹⁵»

Συναφώς ο Χωρέμης αναφέρει:

«1947: Εκλήθην και έλαβον μέρος εις την υπό του FAO (Food and Agriculture Organisation) εν Ουάσιγκτων συνελθούσαν πρώτην διάσκεψιν προς καθορισμόν του προγράμματος επειγούσης περιθάψεως του παιδιού.

»Η πρόσκλησίς μου εβασίσθη εις την υπ' αριθμ. 34 εργασίαν μου ("The child's Nutrition in Greece").

»Εις την διάσκεψιν ταύτην συμμετέσχον αντιπρόσωποι Γαλλίας, Ιταλίας, Τσεχοσλοβακίας, Ουγγαρίας, Ολλανδίας, Ελλάδος (ο υποφαινόμενος) και Κίνας. Εις αυτήν κατεστρώθη το πρόγραμμα επί τη βάσει του οποίου εγένοντο αι πρώται διανομαί τροφίμων, εις τα λιμώττοντα παιδιά Ευρώπης και Ασίας.

»1948: Συμμετέσχον εις την Α' Διεθνή Σύσκεψιν επί της στρεπτομυκίνης συνελθούσαν εν Ν. Υόρκη υπό την προεδρίαν του γενικού Διευθυντού της Υγιεινής της Πολιτείας της Ν. Υόρκης Hilboe, τον Αύγουστον 1948.

»Εις ταύτην συμμετέσχον οι Feldman και Hinshow, πρώτοι εφαρμόσαντες την στρεπτομυκίνην εις την

θεραπείαν της φυμ. μνηγγίτιδος εν τη Κλινική Mayo Rochester, οι Άγγλοι, Cruickshank -διάδοχος του Flemming εις την Έδραν της Μικροβιολογίας εις το Λονδίνον- και Daniels, ο Debrè των Παρισίων, ο Dubois των Βρυξελλών, ο Cocci της Φλωρεντίας και ημείς.

»Εκεί ανεπτύσσοντο και υπεστηρίζοντο αι απόψεις της ημετέρας Κλινικής επί τη βάσει των ιδίων αυτής ερευνών, ώστε το τμήμα της φυματώσεως καθιερώθη εκ των πρώτων, ως διεθνές κέντρον στρεπτομυκιοθεραπείας⁹⁶.

»1950: Συμμετέσχον εις την Β' Διεθνή Σύσκεψιν της στρεπτομυκίνης συνελθούσαν εν Παρισίοις τον Φεβρουάριον του 1950. Εις ταύτην παρευρέθη η εισηγήσει μου και ο συνάδελφος κ. Ελευθερίου, του οποίου εκτενής μελέτη επί των παθολογοανατομικών αλλοιώσεων της φυμ. μνηγγίτιδος υπό την επίδρασιν της στρεπτομυκίνης, προεκάλεσεν ιδιαίτεραν εντύπωσιν. Στηριζομένη αυτή επί του πλουσίου υλικού της Κλινικής μας, υποβαλλομένου εις ενιαίο σύστημα θεραπείας, απεδείκνυεν ότι αι σχετικώς ελάχισται βλάβαι τας οποίας επιστοποιεί η ιστολογική έρευνα, δεν ήσαν άσχετοι προς την εφαρμοζομένην εν τη Κλινική θεραπευτικήν μέθοδον, δηλαδή της χορηγήσεως μικρών δόσεων κ.λπ.

»Ως γνωστόν η Κλινική μας εκπροσωπείται εις την Διεθνή επιτροπή Στρεπτομυκίνης.

»1950: Εκλήθην και συμμετέσχον εις την Πανευρωπαϊκήν Διάσκεψιν Πολιομυελίτιδος εις Άμστερνταμ, Ιούνιος 1950.

»1951: Εκλήθην και συμμετέσχον εις την διοργάνωσιν του Διεθνούς Συνεδρίου εν Ρώμη επί των βλαβών τας οποίας ο πόλεμος προεκάλεσεν επί της υγείας των λαών και ωρίσθη κύριος εισηγητής επί της επιδράσεως του πολέμου επί της ψυχοσωματικής καταστάσεως του παιδιού εν Ελλάδι. Η εισηγησί μου αυτή ανεκοινώθη εις Βιέννην το 1953 ("La repercussion de la guerre sur la vie physique et mentale de l' enfant Grec"). Το Συνέδριον εγένετο εν Βιέννη (13-26 Μαΐου 1953).

»1951: Εκλήθην να διδάξω εις τα διοργανούμενα εν Παρισίοις μαθήματα μετεκπαιδεύσεως Παιδιάτρων διοργανούμενα υπό του Διεθνούς Κέντρου Προστασίας του Παιδιού, και εις α προσέρχονται οι Παιδιάτροι ως υπότροφοι των διαφόρων χωρών της Ευρώπης και Ασίας.

»Η πρόσκλησις εγένετο προς την Κλινικήν ημών ως École Principale de Pédiatrie.

»1951: Την 3-8-1951 η AM Βασίλισσα Μήτηρ μοι είχε απονεμίει τον τίτλον του Συμβούλου Ιατρού 'εις αναγνώρισιν των όσων υπηρεσιών, ας έχω προσφέρει εις το Ίδρυμα του Νοσοκομείου των Παίδων⁹⁷.

»Έτσι: Ο Αυλάρχης είχε ανακοινώσει εις το ΔΣ ότι “Η AM η Βασίλισσα απεφάσισεν όπως εις τον Καθηγητήν κ. Χωρέμην απονεμηθή ο τίτλος του Συμβούλου Ιατρού λόγω των προσφερθεισών υπ’ αυτού εξόχων υπηρεσιών εις το Νοσοκομείον των Παίδων “Η Αγία Σοφία”. Ούτω το ΔΣ επί παντός επιστημονικού ιατρικού θέματος ουχί δε και Διοικητικού δέον να ζητή την γνώμην του κ. Καθηγητού Συμβούλου μη δεσμευμένου όμως εκ ταύτης διά την λήψιν σχετικής αποφάσεως”⁹⁸.

»1952: Εκλήθην και συμμετέσχον εις το συνελθόν εν Παρισίοις Σεμινάριον (22-27 Σεπτεμβρίου) επί των αντιβιοτικών υπό την προεδρείαν του Flemming (συγκαλούμενον υπό του Διεθνούς Κέντρου Προστασίας του Παιδιού), εις ο προέβην εις ωρισμένας ανακοινώσεις αι οποία αναγράφονται εν τω Υπομνήματι.

»Εις την πρόσκλησιν ταύτην αναφέρονται τα κάτωθι ειδικώτερον: “Το διεθνές κέντρον προστασίας του παιδιού θα επεθύμει όπως αι κύρια σχολαί της Παιδιατρικής αντιπροσωπεύονται εις αυτήν την συγκέντρωσιν (Pour permettre une mise en enmmun de l’ experience acquise en matiere du traitement des maladies de l’ enfant par les antibiotiques, y compris l’ hydrazide isonicotinique, le Centre International de l’ enfance desirerait que les principales écoles de pédiatrie soient representées à cette reunion)”.

»Εις το συνερχόμενον εν Ρώμη Παγκόσμιον Ιατρικόν Συνέδριον 15-20 Οκτωβρίου επί της επιδράσεως του πολέμου επί των όρων διαβιώσεως των λαών, η εισήγησις του θέματος “Ο αντίκτυπος του πολέμου επί της σωματικής και ψυχικής υγείας του παιδιού εις την Ελλάδα” ανετέθη εις τον υποφαινόμενον.

»Και μία ελληνική γνώμη. Επισκεφθείς την Κλινικην ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Χαρ. Αλεξανδρίδης και Πρόεδρος της αυτόθι Ιατρικής Εταιρείας γράφει εις το υπό ημερομηνίαν 18-5-1952 υπόμνημά του: “Θα μοι επιτρέψητε επί τη ευκαιρία να Σας ευχαριστήσω διότι διά της ευγενούς προσκλήσεώς Σας, μου εδόκατε την ευκαιρίαν να επισκεφθώ την Κλινικην Σας και να θαυμάσω το υπό την εμπνευσμένην διεύθυνσίν Σας επιτελούμενον εκεί έργον και το οποίον αποτελεί το καμάρι της Ιατρικής επιστημονικής εργασίας εν Ελλάδι. Θερμότατα συγχαρητήρια”⁹⁹.

»Θερμά συγχαρητήρια απέστειλε και το ΔΣ του Νοσοκομείου γιατί με τον τρόπο αυτό: “Αποδεικνύεται πόσον εκτιμάται παρά εξεχουσών επιστημονικών προσωπικοτήτων το εις το Νοσοκομείον των Παίδων επιστημονικόν έργον του κ. Χωρέμην. Υποβάλλω την πρότασιν (λέγει ο Γεν. Γραμματέας του ΔΣ Γ. Πάντζαρης) όπως το Συμβούλιον συγχαρή θερμώς τον κ.

Καθηγητήν και εκφράση την ικανοποίησίν του διότι τόσοσ αναγνωρίζεται διεθνώς το επιτελούμενον εις το Νοσοκομείον των Παίδων επιστημονικόν έργον. Το Συμβούλιον αποδέχεται ομοφώνως την πρότασιν ταύτην”¹⁰⁰.

»Παράλληλα ο Αυλάρχης Παύλος Λελοούδας γράφει προς το ΔΣ καθ’ υψηλή επιταγή της AM: “Η AM η Βασίλισσα έλαβεν γνώσιν των ανακοινώσεων εις ας προέβην ο Επιστημονικός Σύμβουλος του Νοσοκομείου Παίδων Καθηγητής κ. Χωρέμης, σχετικώς με τας τιμάς και διακρίσεις αίτινες επεδαφιλεύθησαν υπό επιστημονικών κορυφών, ως ο Καθηγητής Cruickshank, διάδοχος του μεγάλου Flemming, ο Καθηγητής Waksman, εφευρέτης της στρεπτομυκίνης, η Αμερικανική Αποστολή κ.α. Καθ’ υψηλήν επιταγήν η AM η Βασίλισσα εκφράζει με επιστολήν της (1-9-1952) προς το Διοικητικόν Συμβούλιον την άκραν Αυτής ευαρέσκειαν διά το επιστημονικόν έργον το οποίον επιτελείται υπό του επιστημονικού αυτού Συμβούλου, ούτως ώστε εκτός της προς το Νοσοκομείον προσγινωμένης τιμής να τιμάται και η Ελληνική Επιστήμη”.

»1953: Εκλήθην και συμμετέσχον εις το εν Αβάνα της Κούβας συνελθόν VII Διεθνές Συνέδριον (12-16 Οκτωβρίου 1953) της Παιδιατρικής.

»Εις το Συνέδριον τούτο συμμετέσχον δι’ ανακοινώσεων επί της φυματιώσεως και των αιμολυτικών αναιμιών.

»1954: Εκλήθην παρά του ΟΗΕ και εξεπροσώπευσα την Ελλάδα εις τας εορτάς της 100ετηρίδος προς τιμήν των μεγάλων ευεργετών της ανθρωπότητος Behring και Ehrlich και συμμετέσχον εις την συνελθούσαν εν Φραγκφούρτη διάσκεψιν επί των εμβολίων.

»1955: Συμμετέσχον εις το εν Denver-Colorado, συνελθόν συμπόσιον επί της φυματιώσεως. Εις τούτο έλαβον μέρος 9 Ευρωπαίοι ιατροί μεταξύ των οποίων και ο υποφαινόμενος.

»1955: Απεστάλην παρά του Υπουργείου Υγιεινής και συμμετέσχον εις την εν Ζυρίχη συνελθούσαν Ευρωπαϊκήν συνδιάσκεψιν επί της πολιομυελίτιδος.

»Πάσαι αι ανωτέρω προσκλήσεις, εγένοντο υπό Διεθνών Οργανισμών επί τη βάσει ιδίων κριτηρίων ονομαστικώς προς τον υποφαινόμενον, αι δε δαπάναι αυτών εβάρυνον πάντοτε τους οργανισμούς τούτους ή τας Κυβερνήσεις των Χωρών παρ’ ων είχαν την τιμήν να είμαι προσκεκλημένος.»

Διακρίσεις προς την Παιδιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών¹⁰¹

1. «Η Κλινική ημών ανεγνωρίσθη ως κέντρον εκ των πρώτων εν Ευρώπη ιδρυθέντων, στρεπτομυ-

κινωθεραπείας. Η αναγνώρισις δ' αυτή δεν είχε απλώς τυπικών χαρακτήρα, αλλά και ουσιαστικών, διότι εφωδιάζετο υπό του Τμήματος Υγείας του ΟΗΕ δια του ποσού των 4.000 γρ. στρεπτομυκίνης μηνιαίως δωρεάν (σημαντικής διά την εποχήν εκείνην αξίας)¹⁰², προς θεραπείαν των απόρων πασχόντων εκ φυματιώδους μηνιγγίτιδος.

»Το ποσόν τούτο δεν κατηνάλισκεν εξ ολοκλήρου η Κλινική ημών, αρκουμένη εις τα 1.500 γρ. μηνιαίως, τα δε υπόλοιπα παρεχωρούντο εις την Κλινικὴν "Αγλαΐας Κυριακού" και "Σωτηρία" προς θεραπείαν απόρων ασθενών.

»Παραλλήλως εδωρήθη εις την Κλινικὴν ημών υπό του ιδίου Διεθνούς Οργανισμού, πλήρες εργαστήριον διά την έρευναν της φυματιώσεως.»

Σύμφωνα με τα Πρακτικά του ΔΣ του Νοσοκομείου των Παίδων "Η Αγία Σοφία"¹⁰³ ο Καθηγητής Κ.Β. Χωρέμης βεβαιώνει ότι «η στρεπτομυκίνη που χρησιμοποιούσε για τη θεραπεία της φυματίωσης ήταν δώρο των Ελλήνων εφοπλιστών της Νέας Υόρκης και η διάθεσή της σε άλλα νοσηλευτικά ιδρύματα εγένετο μερίμνη του¹⁰⁴.»

Τονίζει ότι «και κατά το παρελθόν ως και κατά το τρέχον έτος πλείσται επιδαψιλεύθησαν τιμαί και διακρίσεις προς την Κλινικὴν μας, δι'ων αναγνωρίζεται το έργον αυτής και η συμβολή του εις την κοινωνίαν και την επιστήμην.»

2. «Ο Καθηγητής Cruickshank, διάδοχος του Flemming, εις την έδραν της Μικροβιολογίας εις το Λονδίνον και επίσημος σύμβουλος -Official Advisor του Διεθνούς Οργανισμού Υγείας, επισκεφθείς το Νοσοκομείον μας σημειώνει τα εξής εις την προς τον Οργανισμόν Υγείας (ΠΟΥ) των ΗΕ υποβληθείσαν έκθεσίν του: "Πολύ καλή εργασία ήδη συντελείται εις την εν τω Νοσοκομείω Αγίας Σοφίας μονάδα φυματιώδους μηνιγγίτιδος, υπό τον Καθηγητήν Χωρέμην (Very good work has already been accomplished at the St. Sophie's Children Hospital Unit of Tuberculous Meningitis, under Professor Choremis)".»

3. «Ο Καθηγητής Waksman, ο εφευρέτης της στρεπτομυκίνης, επισκεφθείς το Νοσοκομείον των Παίδων κατά τον παρελθόντα Ιούνιον, και εν τω Αμφιθεάτρω αυτού ένθα εγένετο δεκτός υπό του Ιατρικού προσωπικού της Κλινικής, εδήλου εκτός των άλλων τα εξής: "Εις το θαυμάσιον έργον της Κλινικής αυτής -on the marvellous work of this Clinic- εβασίσθη έκτοτε η επιτυχία της στρεπτομυκίνης" (την φράσιν "θαυμάσιον έργον" επανέλαβε δics). Η εντύπωσις άλλωστε, ήτις προεκλήθη εις τον Καθηγητήν Waksman εκ της επισκέψεως αυτού εις την Κλινικὴν ημών, καταφαίνεται εκ της δημοσιογραφικής

περιγραφής εν τη Βραδυνή της Associated Press, 4 Δεκεμβρίου 1952. "Το Nobel εις τον Waksman ένθα εις τας κρίσεις και εντυπώσεις, εκ της ζωής και της δράσεως του ερευνητού τας οποίας σταχειολογεί ο ανταποκριτής, μνημονεύεται η Κλινική των Αθηνών, ως συντελέσασαν εις την επιτυχίαν της στρεπτομυκινωθεραπείας"...»

4. «Μετά των έρευναν επί των συγγενών αιμολυτικών αναιμιών εν Ελλάδι και τας επακολουθησάσας επ' αυτών δημοσιεύσεις εις το Lancet, την Schweiz. Med. Wo. και την Minerva Medica και το δημιουργηθέν εξ αυτών διεθνές ενδιαφέρον, η ενταύθα αμερικανική αποστολή (American Mission) εις αίτησιν ημών όπως εφοδιάση το αιματολογικόν τμήμα της Κλινικής με όργανα διά την πληρεστέραν έρευναν των νοσημάτων του αίματος, απηυθύνθη προς την Διεύθυνσιν Οικονομικής Βοηθείας όπως και προς το Institute Rockefeller διά του εξής εγγράφου:

"Το Νοσοκομείον Παίδων "Η Αγία Σοφία" είναι το μόνον ίδρυμα εις την Ελλάδα το οποίον έχει μεγάλην ευχέρειαν και επαρκείς ιατρούς διά την φροντίδα και την θεραπείαν όλων των μορφών των νοσημάτων της παιδικής ηλικίας.

"Το ίδρυμα τούτο χρησιμεύει επίσης ως εκπαιδευτικόν κέντρον διά τους φοιτητάς της Ιατρικής και δια τους ιατρούς τους εκπαιδευομένους εις τους διαφόρους κλάδους της Παιδιατρικής.

"Το αιματολογικόν τμήμα του Νοσοκομείου είναι εν εκ των πλέον σημαντικών τμημάτων, διότι υπάρχουν πολλά αιματολογικά νοσήματα εις τα παιδιά, τα οποία είναι ειδικά διά την Ελλάδα, ήτοι δρεπανοκυτταρική αναιμία, αναιμία Cooley ως και ο συνήθης τύπος συγγενούς αναιμίας, μεγαλοβλαστική, σιτιστική αναιμία κ.λπ.

"Σκοπός του Νοσοκομείου είναι να χρησιμοποιήση το τμήμα τούτο ως εκπαιδευτικόν κέντρον δι'εργαστηριακάς μελέτας εις την αιματολογίαν.

"Το παρόν προσωπικόν είναι καλώς εκπαιδευμένον και ικανόν να διδάξη επί του θέματος τούτου. Εν τούτοις ελλείπουν ωρισμένα υποβοηθητικά όργανα (Ιδείτε συνημμένον πίνακα). Οτιδήποτε ο οργανισμός σας δύναται να πράξη διά να βοηθήση αυτούς, θα αποτελέση ευεργεσίαν προς όλην την Ελλάδα".»

5. «Η Κλινική μας (η ερευνητική ομάς των νοσημάτων του αίματος) συνεργάζεται από τινος με τους κ.κ. Lehman του St. Bartholomew Hospital του Λονδίνου και Allison του Exeter College της Οξφόρδης επί των αιματολογικών θεμάτων.

»Η έλλειψις μέσων εργαστηριακών παρ' ημίν και λοιπών οργάνων δεν μας επέτρεψαν, ατυχώς, όπως μόνον αναλάβωμεν την προώθησιν των ερευνών επί των σπουδαιοτάτων τούτων διά την φυλήν μας

αιματολογικών προβλημάτων.»

6. «Μετά την ανακάλυψιν εν τη Κλινική του βακτηριοφάγου της φυματιώσεως, του οποίου την περαιτέρω έρευναν η έλλειψις εργαστηριακών μέσων δεν επέτρεψεν, η Κλινική ημών συνεργάζεται μετά μεγάλων επιστημονικών κέντρων του εξωτερικού διά την περαιτέρω προώθησιν του προβλήματος.

»Σημειούται ότι δια έρευναν της φυματιώσεως το Τμήμα Υγείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών ήρθεν αρωγός εις το εργαστήριον του Νοσοκομείου διά δωρεάς πλείστων οργάνων τα οποία εξυπηρετούν ήδη τας ανάγκας μας.»

7. «Ο Dr. Schmidt διευθυντής του τμήματος ερευνών (Institute of Medical Research) της πειραματικής φυματιώσεως εις το Christ Hospital του Cincinnati, επισκεφθείς την Κλινικήν τον Αύγουστον του 1953 μετά του διακεκριμένου Αμερικανού μικροβιολόγου Dr. Sabin (του εφευρέτου του ομωνύμου εμβολίου) μας έγγραφε τα εξής:

“Σας ζητώ ιδίως συγγνώμην διά την μεγάλην μου καθυστέρησιν να σας ευχαριστήσω δια την τόσον ενδιαφέρουσαν συζήτησιν, την οποίαν έσχομεν μαζί σας ο Dr. Sabin και εγώ κατά την επίσκεψίν μας εις Αθήνας. Σας βεβαιώ ειλικρινώς ότι το σημαντικώτερον σημείον της επισκέψεώς μου εις την ιστορικήν πόλιν σας υπήρξεν η διαπίστωσις των θαυμασίων θεραπευτικών επιτευγμάτων σας εις την φυματιώδη μηνιγγίτιδα. Θα επεθύμουν πολύ το έργον σας να γίνη γνωστόν ευρύτατα εις την χώραν μας, διότι από θεραπευτικής απόψεως προηγήσθη ημών κατά πολύ...”

“Παρακαλώ πολύ να συμπεριλάβητε το όνομά μου εις τον κατάλογον των ενδιαφερομένων διά κάθε εργασίαν σας σχετιζομένην με την θεραπείαν ή την βιολογίαν της φυματιώσεως”¹⁰⁵.»

ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΕΣ ΤΙΜΕΣ

• Στις 20 Νοεμβρίου του 1966, σε έκτακτη συνεδρία, η Ακαδημία Αθηνών τέλεσε επιστημονικό μνημόσυνο για να τιμήση τη μνήμη του Ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Β. Χωρέμη¹⁰⁶. Αρχικά έγινε εισήγηση του Προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών Καθηγητού Κωνσταντίνου Τσάτσου και ακολούθησε η εκφώνηση του προσήκοντος λόγου «περί του ανδρός και του επιστημονικού έργου του», από τον Ακαδημαϊκό Γεώργιο Ιωακείμωγλου. Η εισήγηση του Προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών Κ. Τσάτσου έχει ως ακολούθως: «Τον προσήκοντα λόγον εις έξαρσιν του επιστημονικού και ανθρωπιστικού έργου του εκλιπόντος συναδέλφου ημών Κωνσταντίνου Χωρέμη θα εκφωνήση ο και εν τη επιστήμη συνάδελφος αυτού κ. Γεώργιος

Ιωακείμωγλου. Ούτε την αρμοδιότητα αλλά ούτε και την ικανότητα έχω να είπω περισσότερα από όσα ο κ. συνάδελφος θα θελήση να είπη.

»Ως πρόεδρος όμως του ιδρύματος τούτου, ως άλλοτε συνάδελφος εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών, αλλά και ως προσωπικός φίλος, αισθάνομαι την ψυχικήν ανάγκην να προτάξω ολίγας μόνον φράσεις εις όσα θα ακουσθούν από αρμοδιότερα χείλη.

»Ήτο μακρός ο δρόμος τον οποίον από το Κλημέντι της Κορινθίας μέχρι των ανωτάτων βαθμίδων της ακαδημαϊκής ιεραρχίας διήνυσεν ο Χωρέμης, και τον διήνυσε με μοναδικά στηρίγματα τα πνευματικά του χαρίσματα, την ακάματον θέλησίν του και το ήθος του.

»Δεν τον πυνόπσεν η Μοίρα με όσα, εν τη ιδιοτροπία της, δύναται να προσφέρη εξωτερικά προνόμια, αλλά με μόνον το προνόμιον της εσωτερικής του δυνάμεως και της ποιότητος του εαυτού του. Δι' αυτό και προς την εις βάθος καλλιέργειαν και τελείωσιν του εαυτού του πάντοτε εστράφη. Δεν ενδιαφέρθη ποτέ διά τους τίτλους, δι' ων δικαίως βραδύτερον επιμήθη. Επιδιώξίς του μοναδική υπήρξε το ιατρικόν έργον του, και προ παντός η επιστημονική ιατρική έρευνα.

»Με πάθος υποστήριξεν ό,τι ηδύνατο να την προαγάγη. Με πάθος αντέστη εις ό,τι ηδύνατο να την παρεμποδίση. Δι' ο και αι εις τον τομέα της ερεύνης κυρίως επιδόσεις του ετίμησαν (ιδία εν τη αλλοδαπή) και αυτόν και την πατρίδα, εις πείσμα ποικίλων εμποδίων και δυσχερειών.

»Ήτο ο ίδιος αρκετά πλούσιος εις επιστημονικά επιτεύγματα, ώστε να βλέπη με όσπν ικανοποιήσιν και τα ιδικά του, τα επιστημονικά επιτεύγματα των περί αυτόν συνεργατών του. Δι' αυτό και εδημιούργησεν αξίους μαθητάς, αληθή σχολήν, η οποία, και αφού έφυγεν εκ του μέσου ημών, πορεύεται ευδοκίμως επί τα ίχνη του.

»Ο Χωρέμης δεν ήτο μόνον ιατρός, δεν ήτο μόνον ειδικός επιστήμων. Ήτο πνευματικός άνθρωπος, του οποίου η σκέψις εξετεινέτο πολύ πέραν της ιατρικής επιστήμης. Διάνοια φιλοσοφημένη, εθεώρει από πολύ υψηλής σκοπιάς τα ανθρώπινα. Και εκείθεν επήγαζεν το υψηλόν και στερεόν και αλύγιστον ήθος του, το ιερόν πάθος του δια την Ελλάδα.

»Διότι πράγματι ηγάπησε με πάθος την Ελλάδα ο Χωρέμης και δη κατ' εξοχήν ενσαρκωμένην εις το παιδί, εις το ελληνόπουλο. Ονειρόν του ήτο να ίδη τας νεωτέρας γενεάς υγιεστερας, ρωμαλαιωτέρας, σωματικής και ψυχικώς, επ' αγαθώ της πατρίδος, την οποίαν πάντοτε επόνεσεν, όπως επονούσε τα παιδιά της.

»Υπήρξε σκληρός αγωνιστής ο Χωρέμης αλλά

και καλός φίλος. Εις ό,τι έπραπτεν, έβαζε όλην την σκέψιν του και όλην την ορμήν του. Ειργάσθη δι' αυτό σκληρότατα και έφυγεν κουρασμένος, πολύ ενωρίτερα από ό,τι επερίμεναν όλοι.

»Υπάρχουν θάνατοι διά τους οποίους θρηνούμεν, αλλά τους οποίους αποδεχόμεθα ως μίαν φυσικήν κατάληξιν υπάρχουν όμως και θάνατοι τους οποίους αισθανόμεθα ως μίαν απaráδεκτον αδικίαν. Ούτω πσθάνθησαν τον πρόωρον θάνατον του Χωρέμη όλοι όσοι τον είχαν συναντήσει εις κάποιο σταυροδρόμι της ζωης. Ούτω τον πσθάνθησαν κυρίως εκείνοι, οι οποίοι, όπως ημείς οι εν τη Ακαδημία συνάδελφοί του, έσχομεν άμεσον αντίληψιν του τεραστίου κενού το οποίον αφήκεν όπισθέν του.

»Το κενόν τούτο, όμως, οι λόγοι του κ. συναδέλφου θα το δείξουν ευκρινέστερον από ό,τι θα ηδυνάμην να το πράξω εγώ»¹⁰⁷.

Στη συνέχεια έλαβε το λόγο ο Ακαδημαϊκός Γ. Ιωακειμόγλου λέγοντας: «Η Ακαδημία Αθηνών συνέρχεται σήμερα διά να τιμήση την μνήμην του τόσο προώρως εκλιπόντος συναδέλφου ημών, αιμνήστου Κωνσταντίνου Χωρέμη. Εις εμέ ανετέθη να αναλύσω, κατά την έκτατον αυτήν συνεδρίαν της Ακαδημίας το επιστημονικόν έργον αυτού»¹⁰⁸.

Ακολουθώς ο Γ. Ιωακειμόγλου αναφέρεται στα βιογραφικά στοιχεία του εκλιπόντος, τα οποία έχουν ήδη αναφερθεί και συνεχίζει με την ανάλυση του επιστημονικού του έργου: «Το επιστημονικόν έργον του Χωρέμη είναι μέγα όχι μόνον εις έκτασιν, αλλά και εις βάθος. Ο αριθμός των επιστημονικών εργασιών αυτού και των συνεργατών του υπερβαίνει τας πέντε εκατοντάδας. Αναφέρονται αύται εις πλείστα θέματα της Παιδιατρικής. Τα σπουδαιότερα είναι φυματίωσις και άλλα λοιμώδη νοσήματα, νόσοι κολλαγόνου, νόσοι αίματος, νόσοι ανταλλαγής της ύλης, δυστροφία, νόσοι αναπνευστικού συστήματος, νόσοι πεπτικού συστήματος, νόσοι νευρικού συστήματος, νόσοι ενδοκρινών αδένων, νόσοι οστών, οδόντων, δέρματος, δηλητηριάσεις και Κοινωνική Ιατρική»¹⁰⁹.

• Τον Μάϊο του 1967 εκδίδεται ως supplement από τον Καθηγητή Ν. Σ. Ματσανιώτη ένας τόμος από 210 σελίδες «του εγκρίτου και μεγίστης διεθνούς προβολής περιοδικού Acta Paediatrica Scandinavica» στη μνήμην Κων. Χωρέμη: 'Festschrift in Memory of Constantine Choremis'. Στις σελίδες του περιλαμβάνεται βιογραφική σκιαγράφηση του αείμνηστου Κ. Χωρέμη και 28 εργασίες που εκπονήθηκαν από μερικούς από τους διασημότερους Παιδιάτρους του κόσμου, ειδικώς προσκληθέντων γι' αυτό, καθώς και εργασίες Ελλήνων Παιδιάτρων μαθητών του τιμώμενου. Ο τόμος αυτός διενεμήθη στους ανά την υφήλιο

συνδρομητές του Acta Paediatrica Scandinavica και έτσι επετεύχθη η κατά τον καλύτερο τρόπο απότιση φόρου τιμής στον αξέχαστο Δάσκαλο Κ. Χωρέμη και, παράλληλα, για μια ακόμη φορά, διεθνής προβολή της Ελληνικής Παιδιατρικής¹¹⁰.

• Μετά το θάνατό του, με πρόταση του Καθηγητού Ν. Ματσανιώτη, η Ιατρική Σχολή αποφάσισε -και η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου ενέκρινε- την μετονομασία του Εργαστηρίου της Κλινικής σε: «Χωρέμειο Ερευνητικό Εργαστήριον»¹¹¹.

• Το 1967, στη μνήμη του θεμελιωτή της σύγχρονης Παιδιατρικής στην Ελλάδα Κωνσταντίνου Χωρέμη, η Ελληνική Παιδιατρική Εταιρεία θέσπισε το «Χωρέμειο Έπαθλο»¹¹²:

«Η Ελληνική Παιδιατρική Εταιρεία προκηρύπτουσα κατά πρώτον το μεταξύ Ελλήνων ιατρών Χωρέμειον Έπαθλον ανακοινού ότι εις το υπό ταύτης θεσπισθέν εις Μνήμην του Καθηγητού Κ. Χωρέμη έπαθλον, η συμμετοχή είναι ελευθέρα εις πάντα Έλληνα ιατρόν, υπό του όρου:

“Όπως αι υποβληθσόμεναι εργασίαι μεμονομένων επιστημόνων ή και ομάδων ερευνητικών δέον να αναφέρονται εις θέματα σχέσιν έχοντα προς την ‘περί το παιδί’ ερευνητικήν αναζήτησιν, να είναι πρωτότυποι, να μην έχουν δημοσιευθή και να είναι γεγραμμένα εκτός από την Ελληνικήν και εις την Αγγλικήν γλώσσαν. Το δίγλωσσον των κειμένων επάναγκες διά το ότι εις την επιτροπήν κρίσεως του επάθλου μετέχουν κατά το ήμισυ ξένοι κριταί μη γνώσται της Ελληνικής.

“Εις τας τρεις πρώτας εργασίας τας κριθησομένας ως τας καλύτερας εκ των υποβληθεισών θα απονέμωνται χρηματικά έπιβραβεύσεις εκ της καθιερωθείσης ήδη, παρά της Εταιρείας Αμύλου και Αμυλοσακκάρου ΒΙΑΜΥΛ ΑΕ Τμήμα Παιδικών Τροφών, ετησίως χορηγείας προς το έπαθλον εκ ποσού Πεντήκοντα Χιλιάδων Δραχμών (50.000) προς σκοπόν και την χρηματικήν έπιβράβευσιν της επιστημονικής προσφοράς. Ούτω η πρώτη εργασία θα βρεβευθή διά ποσού 25.000 δραχμών, η δευτέρα 15.000 και η τρίτη διά 10.000 δραχμών”¹¹³.

Η υψίστη αυτή διάκριση απονέμεται έκτοτε κάθε χρόνο στις τρεις καλύτερες εργασίες στον τομέα της Παιδιατρικής. Η κριτική επιτροπή αποτελείται από δύο διακεκριμένους ξένους καθηγητές της Παιδιατρικής που εναλλάσσονται κάθε δύο χρόνια, τον εκάστοτε Πρόεδρο της Ελληνικής Παιδιατρικής Εταιρείας και δύο Έλληνες Καθηγητές της Παιδιατρικής¹¹⁴. Ήταν μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις, μεταξύ των άλλων, που έπρεπε να έχεις (δηλαδή θα έπρεπε να έχεις βραβευθεί με Α' Χωρέμειο Έπαθλο) προκειμένου να εκπονήσεις Διατριβή «επί Υψηλεσίας».

- Τοποθετείται προτομή στη γενέτειρά του, στο Κλημέντι Κορινθίας.
- Τον Ιανουάριο του 1998 γίνεται στο παρεκκλήσι του Νοσοκομείου των Παίδων «Η Αγία Σοφία» μνημόσυνο για την επέτειο των εκατό χρόνων από τη γέννησή του, στο οποίο παρευρέθηκαν η οικογένειά του και πολλά από τα στελέχη της Κλινικής Του.
- Προτομή του τοποθετείται και το 1999 στον προαύλιο χώρο του Νοσοκομείου Παίδων «Η Αγία Σοφία», μπροστά από την είσοδο του «Κοργιαλενείου Περιπτέρου», δηλαδή εκεί που ήταν το εργαστήριο της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το μετέπειτα «Χωρέμειο Ερευνητικό Εργαστήριο», έργο του μαθητού του Παιδιάτρου-Γλύπτου Βασιλείου Κάρλου. Η προτομή αυτή αποδίδει την μορφή του μεγάλου Δασκάλου όπως ήταν. «Εμείς που τον ζήσαμε, βλέπουμε στην προτομή αυτή τον Χωρέμη, όπως τον ξέραμε», λέγει η Υφηγήτρια της Κλινικής κ. Χριστίνα Τσεγκή.

Constantinos V. Choremis (1898-1966)

G. Tsoukalas, M. Christodoulaki, A. Kanitsakis, E. Xidaki, E. Kourmoulis, A. Kotta, I. Tsoukalas
(*Ann Clin Paediatr* 2007, 54(1):79-94)

The biography of C. Choremis (member of the Athens Academy, University Professor and Head of the Department of Paediatrics of Athens University), his memorable scientific work as well as opinions of distinguished personalities for Choremis are briefly presented.

Key words: Constantinos Choremis, Children's Hospital «St. Sophia», Academy of Athens, Medical School.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Ματσανιώτη ΝΣ*. Τελετή Εγκαινίων Χωρεμείου Ερευνητικού Εργαστηρίου. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών, 1992, 39(3):158.
2. *Κυριακίδου Β*. Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:7, 9.
3. *Ζουμπουλάκης Δ*. Κωνσταντίνος Χωρέμης. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):159.
4. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 429.
5. *Κυριακίδου Β*. Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:7, 9.
6. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 28-11-1927, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 7.
7. *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών*. Εκατονταετηρίς 1837-1937, Γ'. Ιστορία της Ιατρικής Σχολής, υπό Αριστοτέλους Π. Κούζη, Αθήναι, Τύποις «Πυρσού» ΑΕ, 1939, σελ. 35-36.
8. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 23-3-1918, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 167-172.
9. *Ζουμπουλάκης Δ*. Κωνσταντίνος Χωρέμης. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):160.
10. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 431.
11. *Κυριακίδου Β*. Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:11.
12. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 432.
13. *Ιατρική Σχολή του Αθήνησι Πανεπιστημίου*. Έκθεσις της εκ των Καθηγητών κ.κ. Σ. Λιβιεράτου, Α. Αραβαντινού και Σπ. Δοντά επιτροπής προς κρίσιν των έργων των υποψηφίων διά την έδραν της Παιδιατρικής. Τύποις «Φοίνικος», Οδός Σταδίου 44. Αθήναι, 1929, σελ. 33.
14. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 432.
15. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 431-432.
16. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 15-5-1925, Τόμ. Ι'. Αθήναι, 1924-1927, σελ. 156-157.
17. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 15-5-1925, Τόμ. Ι'. Αθήναι, 1924-1927, σελ. 105.
18. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 8-10-1926, Τόμ. Ι'. Αθήναι, 1924-1927, σελ. 253.
19. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 432.
20. *Ιατρική Σχολή του Αθήνησι Πανεπιστημίου*. Έκθεσις της εκ των Καθηγητών κ.κ. Σ. Λιβιεράτου, Α. Αραβαντινού και Σπ. Δοντά επιτροπής προς κρίσιν των έργων των υποψηφίων διά την έδραν της Παιδιατρικής Κλινικής. Τύποις «Φοίνικος» Οδός Σταδίου 44. Αθήναι, 1929, σελ. 32.
21. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 28-11-1927, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 7.

22. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 11-3-1927, Τόμ. ΙΑ΄. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 19.
23. *Δημοτικόν Βρεφοκομείον Αθηνών*. Πρακτικά Αδελφάτου, Αριθμ. 363, Συνεδρ. 29-5-1926, Τόμ. Ι΄, πράξη 240, σελ. 141.
24. *Ζουμπουλάκης Δ.* Κωνσταντίνος Χωρέμης. Δελτ Α΄ Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών, 1992, 39(3):160.
25. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 20-1-1928, Τόμ. ΙΑ΄. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 115.
26. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 23-1-1928, Τόμ. ΙΑ΄. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 160, 167-172.
27. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 6-4-1928, Τόμ. ΙΑ΄. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 190.
28. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 27-4-1928, Τόμ. ΙΑ΄. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 196-197.
29. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Αναγραφαί Αρχών και Προγραμμάτων Αθηναι, 1929.
30. *Ιατρική Σχολή του Αθήνησι Πανεπιστημίου*. Έκθεσις της εκ των Καθηγητών κ.κ. Σ. Λιβιεράτου, Α. Αραβαντινού και Σπ. Δοντά επιτροπής προς κρίσιν των έργων των υποψηφίων διά την έδραν της Παιδιατρικής. Τύποις «Φοίνικος», Οδός Σταδίου 44. Αθήναι, 1929.
31. *Δημοτικόν Βρεφοκομείον Αθηνών*. Πρακτικά Αδελφάτου, Συνεδρία 399^η, 7-9-1929, Τόμ. Κ΄, Πράξις 747, σελ. 160.
32. *Δημοτικόν Βρεφοκομείον Αθηνών*. Πρακτικά Αδελφάτου, Συνεδρία 477^η, 3-7-1935, Τόμ. Λ΄, σελ. 98-99.
33. *Δημοτικόν Βρεφοκομείον Αθηνών*. Πρακτικά Αδελφάτου, Συνεδρία 410^η, 28-7-1930, Τόμ. Κ΄, Πράξις 816, σελ. 184.
34. Β. Διάταγμα: ΦΕΚ 43/ 10-4-1935.
35. Β. Διάταγμα: ΦΕΚ 15/ 25-1-1936.
36. *Χωρέμης ΚΒ*. Το σύγχρονον πνεύμα εν τη ανατροφή του παιδός. «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:15-21.
37. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1937-1938, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Β΄, 9-11-1937, Τόμ. ΜΘ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 19.
38. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1937-1938, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Ζ΄, 22-2-1938, Τόμ. ΜΘ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 152.
39. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 29-10-1937, Τόμ. ΙΖ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 6.
40. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1935-1936, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Μ΄, 23-6-1936, Τόμ. ΜΖ΄. Αθήναι, 1935-1936, σελ. 211.
41. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1935-1936, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΖ΄, 25-8-1936, Τόμ. ΜΖ΄. Αθήναι, 1935-1936, σελ. 250.
42. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1935-1936, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΜΖ΄, 25-8-1936, Τόμ. ΜΖ΄. Αθήναι, 1935-1936, σελ. 259-260.
43. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1936-1937, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Δ΄, 3-11-1936, Τόμ. ΜΗ΄. Αθήναι, 1936-1937, σελ. 32.
44. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1936-1937, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΛΖ΄, 16-8-1937, Τόμ. ΜΗ΄. Αθήναι, 1936-1937, σελ. 202.
45. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1937-1938, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Α΄, 3-9-1937, Τόμ. ΜΘ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 8.
46. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1937-1938, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Δ΄, 27-11-1937, Τόμ. ΜΘ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 87.
47. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1937-1938, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΙΖ, 30-8-1938, Τόμ. ΜΘ΄. Αθήναι, 1937-1938, σελ. 433.
48. Β. Διάταγμα. Ιδρυσις Β΄ Της Κλινικής, Φ.Ε.Κ. 194/ 23/ 4-20/5/1937.
49. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1967-1968, Συνεδρία 38^η, 6-8-1968, Τόμ. ΟΘ΄. Αθήναι, 1967-68, σελ. 1660-1661.
50. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1943-1944, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΙΘ΄, 29-2-1944, Τόμ. ΝΕ΄. Αθήναι, 1943-1944, σελ. 363.
51. *Λούρος Νικόλαος*. Χθές. Αθήνα, 1981, σελ. 204.
52. *Λούρος Νικόλαος*. Χθές. Αθήνα, 1981, σελ. 204.
53. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1945-1946, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΙΘ΄, 29-2-1944, Τόμ. ΝΖ΄. Αθήναι, 1945-1946, σελ. 363.
54. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1945-1946, Τόμ. ΝΖ΄, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΣΤ΄, 18-10-1945. Αθήναι, 1945, σελ. 61.

55. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 29-3-1945, σελ. 206, Τόμ. 30-10-1940 έως 29-3-1946.
56. *Κλινική Απόρων Παίδων Αγγλίας Παν. Κυριακού*. Πρακτικά Δ.Σ., 20^η Συνεδρίασις της 7-11-1946. Τόμ. 2^{ος}, Αθήναι, 1946-48, σελ. 2.
57. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1945-1946, Τόμ. ΝΖ'. Αθήναι, 1945-1946, σελ. 367.
58. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 3-6-1946, Τόμ. ΝΖ'. Αθήναι, 1945-1946, σελ. 369.
59. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1946-1947, Τόμ. ΝΗ'. Αθήναι, 1946-1947, σελ. 1.
60. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 31-10-1947, Τόμ. ΚΘ'. Αθήναι, 1947-1948.
61. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1949-1950, ΣΥΝΕΔΡΙΑ Α', Τόμ. ΞΑ'. Αθήναι, 1949-1950, σελ. 1.
62. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 20-1-1948, Τόμ. 30-10-1940 έως 12-7-1948, σελ. 317.
63. *Χωρέμης Κ.* Έκθεσις Πεπραγμένων επί της Πρυτανείας Κ. Β. Χωρέμη. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών», 1958, 5:5-14.
64. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 432.
65. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 447.
66. *Ζουμπουλάκης Δ.* Κωνσταντίνος Χωρέμης. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):161.
67. *Κυριακίδου Β.* Κωνσταντίνος Χωρέμης. «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:1-14.
68. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*. Πρακτικά Πανεπιστημιακής Συγκλήτου Ακαδημαϊκού έτους 1965-1966, ΣΥΝΕΔΡΙΑ / Εκτακτος, 23-2-1966, Τόμ. ΟΖ'. Αθήναι, 1965-1966, σελ. 666-668.
69. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 25-2-1927, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 7.
70. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 23-02-66.
71. «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1966, 13:1.
72. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:1-21.
73. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:9-10.
74. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:11.
75. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:12-13.
76. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:14.
77. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:15-17.
78. *Δανοπούλου Ε.* Κωνσταντίνος Β. Χωρέμης, 1898-1966, Νεκρολογία. «Ελληνική Ιατρική», Τόμ. 34Α. Θεσσαλονίκη, 1966, σελ. 176-178.
79. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:18.
80. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:19-20.
81. «Δελτίον της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου των Αθηνών», 1966, 13:21.
82. *Κυριακίδου Β.* Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:7,9.
83. «Δελτίον ΠΚΠΑ», 1966, 13:7.
84. *Κυριακίδου Β.* Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1967, 14:7.
85. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 23-3-1928, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 167-172.
86. *Εθνικόν Πανεπιστήμιον, Ιατρική Σχολή*. Πρακτικά Συνεδριών, Συνεδρία 27-1928, Τόμ. ΙΑ'. Αθήναι, 1927-1929, σελ. 196-197.
87. *Κυριακίδου Β.* Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ», 1967, 14:7-12.
88. *Κυριακίδου Β.* Κωνσταντίνος Χωρέμης (βιογραφικόν σημείωμα). «Δελτίον ΠΚΠΑ», 1967, 14:7-12.
89. *Ζερβός Ν.* Είκοσι Χρόνια μιας Έδρας. «Δελτίον ΠΚΠΑ» 1955, 5:129-131.
90. *Ματσανιώτης Ν.* Τελετή Εγκαινίων Χωρεμείου Ερευνητικού Εργαστηρίου. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών, 1992, 39(3):170.
91. *Ζουμπουλάκης Δ.* Τελετή Εγκαινίων Χωρεμείου Ερευνητικού Εργαστηρίου. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):161-162.
92. *Ζουμπουλάκης Δ.* Τελετή Εγκαινίων Χωρεμείου Ερευνητικού Εργαστηρίου. Δελτ Α' Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):161-164.
93. *Χωρέμης Κ.* Λόγος εκφωνηθείς την 7-12-64, κατά τα εγκαίνια του Ερευνητικού Εργαστηρίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» Αθήναι, 1965, 12:1,12.
94. *Παδιατέλη Κ, Αθανασιάδη Θ, Ζουμπουλάκη Δ, Κιοσόγλου Κ.* Έκθεσις πεπραγμένων της Παιδιατρικής Κλινικής Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών των ετών 1926-1955. «Δελτίον της Παιδιατρικής

- Κλινικής» 1957, 4:1, 65.
95. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 2-8-1952, Τόμ. 12-7-1948 έως 31-5-1949, σελ. 249-251.
96. *Χωρέμης Κ.* Λόγος εκφωνηθείς την 7-12-64, κατά τα εγκαίνια του Ερευνητικού Εργαστηρίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» 1965, 11:1,9.
97. *Χωρέμης Κ.* Λόγος εκφωνηθείς την 7-12-64, κατά τα εγκαίνια του Ερευνητικού Εργαστηρίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» 1965, 11:1,12.
98. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 1-9-1951, Τόμ. 12-7-1948 έως 31-5-1949, σελ. 160.
99. *Νοσοκομείον των Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά ΔΣ, Συνεδρία 9-8-1952.
100. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 23-8-1952, Τόμ. 12-7-1948 έως 31-5-1949, σελ. 256.
101. *Παδιατέλη Κ, Αθανασιάδη Θ, Ζουμπουλάκη Δ, Κιοσόγλου Κ.* Έκθεσις πεπραγμένων της Παιδιατρικής Κλινικής Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών των ετών 1926-1955. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» 1957, 4:1,65.
102. *Χωρέμης Κ.* Λόγος εκφωνηθείς την 7-12-64, κατά τα εγκαίνια του Ερευνητικού Εργαστηρίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» 1965, 11:1,9.
103. *Νοσοκομείον Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου, Συνεδρία 2-8-1952, Τόμ. 12-7-1948 έως 31-5-1949, σελ. 249-251.
104. *Νοσοκομείον των Παίδων «Η Αγία Σοφία»*. Πρακτικά ΔΣ, Συνεδρία 9-3-1948, Τόμ. 1946-1948, σελ. 351.
105. *Χωρέμης Κ.* Λόγος εκφωνηθείς την 7-12-64, κατά τα εγκαίνια του Ερευνητικού Εργαστηρίου της Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Δελτίον Παιδιατρικής Κλινικής» 1965, 12:1,12.
106. *Ακαδημία Αθηνών*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 429-499.
107. *Τσάτσος Κ.* Εισήγησις του Προέδρου κ. Κ. Τσάτσου, κατά το επιστημονικόν μνημόσυον του Ακαδημαϊκού Κωνστ. Χωρέμν. «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών», Τόμ. 41ος, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 429-430.
108. *Ιωακείμωγλου Γ.* Το έργον του Κωνσταντίνου Χωρέμν. Λόγος εκφωνηθείς κατά το επιστημονικόν μνημόσυον του Ακαδημαϊκού Κωνστ. Χωρέμν. «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών», Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966. Αθήναι, 1967, σελ. 431-450.
109. *Ιωακείμωγλου Γ.* Το έργον του Κωνσταντίνου Χωρέμν. Λόγος εκφωνηθείς κατά το επιστημονικόν μνημόσυον του Ακαδημαϊκού Κωνστ. Χωρέμν. «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών», Τόμ. 41^{ος}, Συνεδρία της 29 Νοεμβρίου 1966 Αθήναι, 1967, σελ. 432-433.
110. *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον*. Χρονικόν Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1966-1978. Αθήναι, 1979, σελ. 48.
111. *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον*. Χρονικόν Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1966-1978. Αθήναι, 1979, σελ. 37.
112. *Η Συντακτική Επιτροπή*. Τελετή Εγκαίνιων Χωρεμείου Ερευνητικού Εργαστηρίου. Δελτ Α΄ Παιδιατρ Κλιν Πανεπ Αθηνών 1992, 39(3):187.
113. Αρχεία Ελλ. Παιδιατρ. Εταιρείας, Τόμ. ΚΘ΄. Αθήναι, 1966, σελ. 184.
114. *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον*. Χρονικόν Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1966-1978. Αθήναι, 1979, σελ. 47.